

kładu pracy edytorskiej, ani nie może być zachętą do pogłębiania znajomości przedmiotu. Wybór ten jest wreszcie zbyt szczupły, by mógł być przedmiotem dowolnego korzystania z niego dla prowadzącego ćwiczenia. Czymś innym w tej mierze jest wybór Vaněčka, który na 260 stronach dochodzi do początków XV w., podczas gdy wybór Sawickiego ten sam zakres chronologiczny wyczerpuje tylko na 80 stronach. Nie wynika to bynajmniej z ubóstwa źródeł polskich, lecz z innego założenia wyboru całości tekstów. Wybór Vaněčka daje prowadzącemu ćwiczenia większą swobodę komponowania ćwiczeń, studentowi więcej ciekawego materiału. Stanowi wzór do naśladowania i przynosi zaszczyt czeskiej nauce historii prawa.

ZDZISŁAW KACZMARCZYK (Poznań)

Jean Imbert, Gerard Sautel, Marguerite Boulet-Sautel, *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux (X-e—XIX-e siècle), Textes et Documents*, Thémis, Paris, Presses Universitaires de France, 1956.

W ślad za wprowadzeniem we Francji nowego programu nauczania na wydziałach prawa, którego istotnym elementem było w dziedzinie historii prawa wprowadzenie nowego przedmiotu na I i II roku prawa pt. „*Histoire des Institutions et des Faits Sociaux*”, pojawiać się zaczęły zarówno nowe podręczniki tego przedmiotu, jak i wybory tekstów źródłowych do ćwiczeń¹. Przecież właśnie inną nowością programu francuskiego jest wprowadzenie dla studentów obowiązkowych ćwiczeń (z dwu przedmiotów na każdym roku). Ukazały się więc zbiory dla I roku, jak w szczególności zbiór prof. J. Maillleta, *Histoire des institutions et des Faits Sociaux*, Paris 1957 oraz zbiór wydany przez wyżej wymienionych wydawców w 1957 r., zatem po ukazaniu się tu omawianego zbioru dla II roku.

Zbiór nasz wydrukowany bardzo ciasno na 400 stronach obejmuje znaczną ilość, bo aż 279 tekstów. Jak wydawcy sami wyjaśniają wybór ma ilustrować wykład „Historii instytucji i faktów społecznych” na II roku, w szczególności zaś nawiązuje on do podręcznika J. Ellula. Wydawcy podkreślają również, że ściśle stosowali się do „imperatywu” oficjalnego programu. Nawiązując do tego programu wydawcy grupują teksty w poszczególnych rozdziałach, odpowiadających rozdziałom programu. Na każdy rozdział, względnie podrozdział, przypada po kilka pozycji, z tym, że każda pozycja otrzymała również tytuł określający problem, którym się zajmuje. Na każdą pozycję przypada po jednym, a zazwyczaj po kilka tekstów. Zilustrujmy to na przykładzie. W części II „Francja monarchiczna”, rozdział II zatytułowany „Życie polityczne i administracyjne” zawiera podrozdział pt. „Władza królewska i jej prerogatywy”. Na podrozdział ten przypada 10 pozycji (15 tekstów). I tak pozycja „Państwo, rząd i ustawodawstwo” zawiera 2 teksty: z J. Bodinusa i z *Umowy społecznej* J. J. Rousseau. Następną pozycją „Teoria monarchii umiarkowanej” zawiera jeden tekst de Seyssela, a kolejna pt. „Koncepcja chrześcijańska władzy królewskiej” zawiera tekst z Bossueta. Wreszcie dalsza pozycja w tym podrozdziale „Problem praw zasadniczych monar-

¹ Por. moje omówienia podręczników *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux* dla I roku w Czasopiśmie Prawno-Historycznym, t. IX, z. 1, 1957, s. 344—351 i dla II roku, ibidem, t. X, z. 1, 1958, s. 188—197. Por. też moje opracowanie: *Wyniki ankiety Czasopisma Prawno-Historycznego na temat nauczania przedmiotów historycznych na wydziałach prawa*, CPH, t. IX, z. 2, 1957, s. 407—434.

chii w 1593 r." obejmuje trzy teksty: fragment memoriału stanu trzeciego z Troyes, tekst remonstracji przedstawionej przez parlament księciu de Mayenne oraz fragment słynnego pamfletu z 1594 r. znanego pod nazwą *Satyre Ménippée*. Otóż tego rodzaju rzeczowe ułożenie tekstów robi nadzwyczaj korzystne wrażenie. Ułatwić ono może wydatnie studentowi, czy nieobeznanemu z instytucjami francuskimi czytelnikowi, korzystanie z tych tekstów. Jeżeli wydawcy postawili sobie za cel „ilustrowanie” swym wyborem tekstów wywodów podręcznika J. Ellula, to na pewno zadanie to osiągnęli. Przecież podręcznik Ellula — poza ciekawymi zestawieniami bibliograficznymi — nie zawiera żadnego aparatu przypiskowego, co na innym miejscu oceniliśmy jako jego wadę. Otóż więc omawiane wydawnictwo uzupełnia tę lukę w sposób interesujący. Dzięki właśnie systematycznemu ułożeniu tekstów podręcznika Ellula czytelnik — zamiast odwoływać się, jak normalnie do przypisków — znajdzie z łatwością w naszym wydawnictwie odpowiednie teksty źródłowe, ilustrujące wywody podręcznika.

Co się tyczy samej techniki wydania tekstów, to wydawcy ograniczyli się jedynie do zacytowania ostatniego poprawnego wydania danego tekstu, wstrzymując się od jakichkolwiek innych objaśnień bibliograficznych. Teksty łacińskie drukowane są z reguły wraz z tłumaczeniem na język francuski. Czytelnikowi polskiemu trudności pewne mogą oczywiście sprawić teksty drukowane jedynie w języku starofrancuskim, ale, rzecz jasna, dla młodzieży francuskiej są one w pełni zrozumiałe.

Wybór tekstów nie ogranicza się bynajmniej do tekstów ustawodawczych czy ściśle prawnych. Osobliwością jego jest niezwykle szeroka skala różnego rodzaju źródeł. Spotykamy tu więc oczywiście i dokumenty praktyki prawnej, wyroki sądowe, protokoły zebrań, fragmenty spisów prawa zwyczajowego itp. Obok tekstów historyograficznych (Suger, Joinville itd.) nie brak i tekstów literackich, jak satyra Boileau o szlachcie, listy M-me de Sévigné lub nawet fragment powieści Prospera Mérimée (o niewolnictwie w połowie XIX w.). Oczywiście poważne miejsce zajmują fragmenty prac wielkich prawników, jak Jean de la Terre Rouge, Loysel, de Laurière, Domat itd. Czytelnika niefrancuskiego zaskoczy może brak w wyborze jakiegokolwiek tekstu konstytucyjnego. Pominiecie to jest oczywiście celowe, bo teksty te zawarte są w zbiorach dla ćwiczeń z prawa konstytucyjnego.

Skoro w programie *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux* bardzo dużo uwagi poświęcono problematyce społeczno-gospodarczej, to znajdujemy wymowne tego odbicie i w naszym wyborze. Spotykamy tu więc np. obficie autorów ekonomicznych, jak Oresmusa, Mirabeau, Younga, Lawa czy Quesnaya. Przytoczmy konkretny przykład. Kwestię społeczną w I poł. XIX w. ilustrują dwie pozycje: „Tendencje konserwatywne” i „Reformatoryści o tendencji rewolucyjnej”. W pierwszej pozycji zamieszczono fragmenty z Géraudo, Dupont-White, Thiersa, Le Play’a, J. B. Say’a; w drugiej Saint-Simona, Flory Tristana, P. J. Proudhona, A. Blanqui, L. Blanc, Victor Considérant i Fouriera.

Podobnie też obficie zgromadzono w wyborze teksty ilustrujące wykład historii doktryn politycznych. I tu uderza nas tendencja dania możliwie szerokiego obrazu, skoro np. obok tekstów Józefa de Maistre’a znajdujemy obszerne fragmenty z *Manifestu komunistycznego*. Widać nie bez powodu wydawcy jako motto swego wyboru dali piękny tekst z ordonansu Filipa Pięknego z 1312 r.: *Scire namque sensus, ritus et mores hominum diversorum locorum et tempore valde proficiscit ad cuiusque doctrinam* —.

MICHAŁ SZCHANIECKI (Poznań)